

РОЗДІЛ 5. ДОШКІЛЬНА ПЕДАГОГІКА

СЛОВНИКОВА РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ: ПОТЕНЦІАЛ ЗАГАДОК У РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

VOCABULARY WORK WITH PRESCHOOLERS: THE POTENTIAL OF RIDDLES IN SPEECH DEVELOPMENT

У статті розкрито значення збагачення словникового запасу дітей старшого дошкільного віку як важливого чинника розвитку їх мовлення, мислення та пізнавальної активності. Проаналізовано науково-методичні підходи до організації словникової роботи в закладах дошкільної освіти відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти та чинних програм. Визначено завдання, форми й засоби активного засвоєння лексики дітьми. Окреслено критерії добору слів, які відповідають віковим та пізнавальним особливостям дошкільників. Подано приклади орієнтовного словника за темою «Овочі». Зазначено, що представлені слова відносяться до різних частин мови і слугуватимуть підґрунтям для організації педагогами сюжетно-рольових ігор (магазин, город, кухня), проведення бесід, під час яких діти зможуть описати овочі, визначити їхнє функціональне призначення (їжа, вітаміни, страви) тощо. Особливу увагу приділено формуванню у дітей мовленнєвої ініціативності, збагаченню активного словника та розвитку вміння будувати зв'язні висловлювання.

У статті обґрунтовано педагогічну потребу використання загадок як ефективного засобу збагачення, уточнення та активізації лексики дошкільників. Зазначено, що завдяки використанню яскравих метафоричних порівнянь, алітерацій та ритмо-мелодики загадки збуджують інтерес до слова, активізують мовленнєву діяльність, створюють емоційно-позитивну атмосферу навчання. Слід використовувати різні типи загадок (описові, загадки-добавлянки, загадки-порівняння). Окрім відгадування і складання загадок, діти можуть влізнавати загадку за відгадкою, інсценізувати загадки, добирати загадки до картинок, відгадувати закінчення загадки-добавлянки, грати в гру «Жива відгадка» (дитина показує мімікою/рухами відгадку). Зазначена робота сприяє розвитку креативності, уяви, вміння мислити асоціативно, а також формуванню позитивного ставлення до мовлення і мовної діяльності загалом.

Ключові слова: дошкільна лінгводидактика, словникова робота, мовленнєвий розвиток, словниковий запас, дошкільний вік, загадки, ігрова діяльність, мовленнєва активність.

The article highlights the importance of enriching the vocabulary of older preschool children as a crucial factor in the development of their speech, thinking, and cognitive activity. It analyzes scientific and methodological approaches to organizing vocabulary work in preschool educational institutions in accordance with the requirements of the Basic Component of Preschool Education and current educational programs. The objectives, forms, and methods of active vocabulary acquisition by children are identified. Criteria for selecting words that match the age-related and cognitive characteristics of preschoolers are outlined. Examples of a sample vocabulary on the topic "Vegetables" are provided. It is noted that the presented words belong to different parts of speech and will serve as a foundation for organizing role-playing games (such as "store," "garden," "kitchen") by educators, as well as for conducting conversations in which children can describe vegetables, determine their functional purposes (food, vitamins, dishes), and more.

The article substantiates the pedagogical necessity of using riddles as an effective tool for enriching, clarifying, and activating preschoolers' vocabulary. It is noted that through the use of vivid metaphorical comparisons, alliterations, and rhythmic-melodic structures, riddles spark interest in words, stimulate speech activity, and create a positive emotional learning atmosphere. Various types of riddles should be used (descriptive riddles, additive riddles, comparative riddles). In addition to solving and composing riddles, children can also recognize a riddle by its answer, act out riddles, match riddles to pictures, guess the ending of an additive riddle, or play the game "Living Answer," in which the child expresses the answer through facial expressions or gestures.

Key words: preschool linguodidactics, vocabulary work, speech development, vocabulary, preschool age, riddles, play activity, speech activity.

УДК 373.2:[81-021.31+82-193.1]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.2.28>

Маркотенко Т.С.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти,
Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Масловська І.С.,
асистент кафедри розвитку дитини
раннього і дошкільного віку,
Державного закладу
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми. Одним із провідних завдань сучасної дошкільної освіти є розвиток мовлення дитини, зокрема формування діалогічного й монологічного мовлення, багатого, точного та активного словникового запасу. Добре розвинене мовлення розглядається як важливий інструмент міжособистісної взаємодії та соціалізації дитини, а також як засіб повноцінного пізнання й вираження власного внутрішнього світу.

У межах мовленнєвого розвитку дитини особлива увага приділяється словниковій роботі,

оскільки словник є базовою структурною одиницею мовлення та провідною характеристикою мовленнєвої компетентності особистості. Формування словника є тривалим і послідовним процесом, що охоплює не лише кількісне збагачення лексичного запасу, але й якісне поглиблення розуміння значення слів, їх смислових відтінків та контекстуального застосування.

У Концепції дошкільної освіти України (2021) наголошується на необхідності використання інноваційних, ігрових засобів, які стимулюють

пізнавальну активність і мовленнєву діяльність дітей. До ефективних педагогічних засобів, які сприяють збагаченню, уточненню та активізації лексики дітей, відносять загадки – короткі, образні, логічно структуровані висловлювання, які поєднують у собі елементи гри, мислення та мовлення. Однак, попри їхню наочну дидактичну цінність, у практиці дошкільної освіти не завжди забезпечується цілеспрямоване, методично обґрунтоване використання загадок, хоча вони не лише викликають зацікавлення, а й сприяють розвитку асоціативного мислення, здатності до узагальнення, збагаченню словника, активізації мовленнєвої діяльності дітей. Це зумовлює потребу в педагогічному обґрунтуванні доцільності їх застосування, визначенні ефективних методичних підходів до організації роботи з ними, а також у вивченні специфіки їх впливу на формування словникового запасу дошкільників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема розвитку словника дітей є предметом наукових розвідок А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Горбунової Н. Кирста, К. Крутій, Н. Луцан, Г. Ляміної, Г. Розенгарт-Пупко, Т. Ушакової, С. Цейтлін. Науковці вивчають особливості онтогенезу мовленнєвого розвитку, зокрема специфіки засвоєння лексичних одиниць на різних вікових етапах дошкільного дитинства; *аналізують та розробляють* ефективні методи, прийоми та засоби лексичної роботи, серед яких особливе місце відводиться ігровим формам, *досліджують* зміст та джерела збагачення словника, серед яких важливе місце посідає ознайомлення дітей з новими предметами, явищами, діями, ситуаціями, що сприяє активному включенню нових слів до пасивного, а згодом – до активного словника дитини тощо.

Науковцями розроблено технології розвитку, збагачення, уточнення й активізації лексичного запасу дошкільників засобами ігрової діяльності (А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан), казки (Ю. Руденко), поетичного гумору (І. Попова), шляхом художньо-мовленнєвої діяльності (А. Богуш, О. Монке). О. Соцька досліджує формування емоційно-виразного мовлення старших дошкільників за допомогою творів живопису, Л. Колунова, В. Харченко – особливості розуміння дітьми значення образних виразів, Л. Таніна – взаємопроникнення процесів емоційно-естетичного сприймання і словесної творчості.

Значний внесок у теоретичне обґрунтування та розробку практичних підходів до словникової роботи з дітьми раннього та дошкільного віку зробили українські лінгводидакти А. Богуш та Н. Гавриш. Їх підручник «Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах», є фундаментальними для розуміння розвитку мовлення та словникової роботи в дітей дошкільного віку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській лінгводидактиці недостатньо уваги приділено збагаченню активного словника дітей дошкільного віку засобом загадок.

Мета статті – обґрунтування змісту і завдань організації словникової роботи з дітьми старшого дошкільного віку в умовах сучасного закладу дошкільної освіти, визначення ефективних педагогічних засобів, зокрема загадок, як інструменту для збагачення, активізації та уточнення лексичного запасу дошкільників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Завдання та зміст словникової роботи у ЗДО визначається Базовим компонентом дошкільної освіти та програмами розвитку, навчання й виховання дітей. Словникова робота реалізується у різних формах: спеціально організованій діяльності дітей: заняттях, грі, різних видах самостійної діяльності (художньо-продуктивній, трудовій, дослідницькій тощо), у вільному мовленнєвому спілкуванні, а також індивідуальній, гуртковій роботі, спостереженнях, екскурсіях, різних розвагах та святах, що можуть бути організовані як фронтально, підгрупами, так і індивідуально – залежно від інтересів та віку дітей [4].

С. Макаренко зазначає, що зміст словникової роботи обумовлено лексичним складом мовлення дітей дошкільного віку, у якому можна виокремити слова чотирьох рівнів: 1) які вона чує навколо себе; 2) у значенні яких орієнтується; 3) зміст яких розуміє; 4) які свідомо використовує. На думку С. Макаренко, обов'язковою умовою оволодіння дітьми новими словами є насамперед розуміння їх семантики, що, зі свого боку, залежить від усвідомлення дошкільнятами реального предмета, дії, ознаки чи конкретної ситуації, з якими пов'язане це слово. Якщо дитина не розуміє значення якоїсь лексеми, то вона й не уявляє якогось конкретного образу [3].

Н. Кирста передбачає доцільність формування у дошкільників умінь правильно сприймати, розуміти, засвоювати та репродукувати слова з усіма їхніми відтінками і стилістичними забарвленнями. Ефективність такої словникової роботи визначається наявністю у дітей усвідомлених навичок самостійно і правильно вживати засвоєні лексеми у повсякденні [2, с. 138].

А. Богуш та Н. Гавриш виокремлюють завдання, що становлять зміст лексичної роботи: кількісне накопичення лексики, тобто збагачення лексичного запасу дитини; усвідомлення семантичного значення слів, доречне застосування їх відповідно до контексту висловлювання, тобто уточнення значення слів; активізація лексичного запасу [1, с. 183–184].

Найбільш сприятливим періодом для активного збагачення словникового запасу є старший

дошкільний вік – у цей час діти не лише засвоюють правильну вимову звуків й зміст слів, а й вчаться усвідомлено добирати мовні засоби для чіткого і виразного передавання власних думок. виявляють інтерес до значення та походження слів, удосконалюють граматичну правильність мовлення й прагнуть до точного вживання мовних форм.

Аналізуючи науково-методичні джерела, можна визначити, що в процесі розвитку словника дітей дошкільного віку перед педагогами стоять такі основні завдання: *збагачення словникового запасу дітей* (ознайомлення дітей з новими словами; уведення до активного вжитку слів, які описують ознаки предметів, дії, явища природи тощо; уточнення й поглиблення розуміння значень слів; формування уявлень про багатозначність слів, образні й переносні значення; розвиток умінь пояснювати значення незнайомих слів у контексті загадки); *активізація наявного словника* (стимулювання дітей до вживання вивчених слів у мовленнєвій діяльності; формування образного мислення й уяви; розвиток здатності до аналізу, порівняння, встановлення асоціативних зв'язків між словами й явищами; виховання чуття мови через розуміння метафоричних образів); удосконалення граматичної будови мовлення (розвиток навичок побудови правильних речень під час відповіді); *формування мотивації до пізнання й мовленнєвої активності* (стимулювання допитливості, інтересу до слова, мовної гри); *залучення до творчої мовленнєвої діяльності* (заохочення дітей до складання власних віршів, загадок); *усунення з мови дітей нелітературних слів* (діалектні, просторічні, жаргонні).

При відборі слів для засвоєння дошкільниками важливо враховувати декілька ключових критеріїв, щоб процес був ефективним та відповідав віковим особливостям розвитку дитини. Основні з них:

1. Частотність вживання (актуальність). Вибирайте слова, які дитина часто чує і використовує в повсякденному житті.

2. Конкретність і наочність. Слова – назви предметів, які можна безпосередньо показати або пов'язати з конкретним предметом чи дією.

3. Функціональність (значущість). Слова, які мають практичне значення для дитини і допомагають їй взаємодіяти з оточенням.

4. Звукове оформлення (легкість вимови). Для дошкільників важливо, щоб слова були легкими для вимови.

5. Потенціал для розширення словникового запасу. Деякі слова є ключовими і відкривають шлях до вивчення цілих груп слів. Наприклад, вивчивши слово «тварина», можна потім вводити назви конкретних тварин.

6. Емоційне забарвлення та цікавість. Слова, що викликають у дитини позитивні емоції або пов'язані з її інтересами, засвоюються краще.

7. Відповідність віку та рівню розвитку. Критерії вибору слів повинні враховувати вік та індивідуальний рівень мовленнєвого розвитку дитини. Для найменших (1–2 роки) це будуть прості іменники та дієслова. Для старших дошкільників (4–6 років) можна вводити більше прикметників, прислівників, антонімів, синонімів, а також слова, що описують більш складні поняття та явища.

Діти засвоюють слова, що позначають природу, матеріальну культуру, людину і її діяльність, емоційно-оцінну лексику. Розподіл лексики за частинами мови (іменники, прикметники, дієслова, прислівники та ін.) націлює педагога на роботу з усіма лексичними категоріями. У Програмах ЗДО не дається вказівок відносно обсягу лексики дошкільників, лише як приклади подаються деякі слова, які повинні бути в активному словнику дітей. Відсутність визначеного словника, який повинні засвоїти діти, призводить до епізодичності й стихійності словникової роботи, тому у своїй роботі ми намагаємось словники-мінімуми. Як приклад наведемо для засвоєння старшими дошкільниками орієнтовний словник-мінімум з теми «Овочі».

Іменники – назви овочів: картопля, морква, капуста, помідор, огірок, цибуля, буряк, перець, баклажан, кабачок, гарбуз, часник, зелень (кріп, петрушка, шпинат, салат) тощо. Іменники – назви частини овочів: корінь, плід, листя, стебло, насіння, шкірка. Іменники – назви місця, де можна виростити чи придбати овочі: город, грядка, ринок, магазин. Іменники – назви страв/продуктів: салат, борщ, рагу, суп, пюре, сік, консервація.

Прикметники – властивості/характеристики овочів: свіжі, стиглі, зелені, червоні, великі, дрібні, сирі, варені, смажені, тушковані, корисні, вітамінні; гнилий, зіпсований, пліснявий, підморожений, пророслий (для коренеплодів, картоплі).

Для опису смаку та аромату деяких овочів доречно засвоїти слова – прикметники: солодкий/а (буряк, морква), гіркий/а (баклажан, редька, цибуля), кислий (лимон, щавель), пряний (часник, імбир).

Для опису зовнішнього вигляду дітям повинні бути відомі слова: яскравий, блідий (колір), гладкий / шорсткий, блискучий (перець, баклажан).

Допоможуть описати овочі прикметники на позначення кольорів: Зелений – листя салату, шпинат, броколі, огірок, кабачок, зелений горошок, кріп, петрушка. Червоний – помідор, червоний перець, червона цибуля, редис, буряк. Жовтий/помаранчевий – морква, гарбуз, кукурудза, жовтий перець, картопля (деякі сорти), батат. Білий – цвітна капуста, цибуля, часник, картопля, біла редька. Фіолетовий – баклажан, червона капуста, фіолетова картопля. Коричневий – картопля, гриби (деякі види), цибуля (оболонка).

Дієслова, пов'язані з овочами: вирощувати (картоплю, помідори), садити/висаджувати (розсаду,

насіння), поливати (грядки, рослини), прополювати (бур'яни), збирати/копати/рвати (врожай), мити (перед вживанням), чистити/очищати (від шкірки, бруду), терти/натирати (на тертці), варити (суп, борщ), смажити (картоплю), тушкувати (рагу), запікати (кабачки), маринувати (огірки, помідори), квасити (капусту), консервувати (для зберігання), сушити (гриби, трави), заморожувати (на зиму), продавати/купувати (на ринку, в магазині), сортувати (за розміром, якістю).

Важливим напрямом роботи з розвитку і формування словника дітей старшого дошкільного віку є роботи над синонімами та антонімами. Розвиток вміння підбирати слова близькі та протилежні за значенням робить мовлення більш виразним та точним. Для засвоєння протилежних слів (антонімів) педагог може використати прикметники: свіжий (протилежність: несвіжий, зів'ялий), зрілий (незрілий, зелений, перезрілий), соковитий (сухий), хрусткий (м'який, в'ялий), твердий (м'який, трухлявий), цілий (пошкоджений, гнилий), чистий (брудний), якісний (низькоякісний). Таким чином, на основі розгляду, спостереження, порівняння та узагальнення предметів у дітей старшого дошкільного віку поступово формується понятійний характер слів.

Представлені слова слугуватимуть підґрунтям для організації педагогом сюжетно-рольових ігор (магазин, город, кухня), проведення бесід, під час яких діти зможуть описати овочі (зовнішній вигляд, смак, свіжість, стан, аромат), визначити їхнє функціональне призначення (їжа, вітаміни, страви) тощо.

У Концепції дошкільної освіти України (2021) наголошується на необхідності використання інноваційних, ігрових засобів, які стимулюють пізнавальну активність і мовленнєву діяльність дітей. До ефективних педагогічних засобів, які сприяють збагаченню, уточненню та активізації лексики дітей, відносять загадки – короткі, образні, логічно структуровані висловлювання, які поєднують у собі елементи гри, мислення та мовлення. Загадки – це не просто весела розвага, а й потужний інструмент для розвитку дітей дошкільного віку, що стимулює мислення, уяву, мовлення, допомагає засвоювати нові знання про навколишній світ. Щоб відгадати загадку, дитина запам'ятовує зміст і зосереджується на деталях, аналізує опис і мовленнєві образи, виділяє ключові ознаки та порівнює їх з відомими об'єктами (це покращує пам'ять та здатність до концентрації), встановлює причинно-наслідкові зв'язки, узагальнює та робить висновки, пояснює своє рішення, описуючи об'єкт, що сприяє розвитку її зв'язного мовлення. Багато загадок містять нові слова, описують тварин, рослини, предмети побуту, явища природи, що допомагає дітям систематизувати та розширювати свої знання, збагачує мовлення дитини та допомагає їй краще розуміти світ. Багато загадок передбачають

відповідь, яка є узагальнюючим поняттям (наприклад, «овочі», «фрукти» тощо). Це допомагає дітям систематизувати знання та формувати категорії предметів. Завдяки використанню яскравих метафоричних порівнянь, алітерацій та ритмомелодики загадка збуджує інтерес до слова, активізує мовленнєву діяльність, створює емоційно-позитивну атмосферу навчання.

При роботі із загадками для збагачення словникового запасу, активізація наявного словника дітей слід використовувати різні типи загадок:

– *Описові*: Зелений зовні, червоний всередині, соковитий, лежу в холодочку на городі, з насінинками, але не огірок. Що я? (Кавун)

Такі загадки спонукають дітей аналізувати описові ознаки (колір, місце зберігання, смакові якості) та співвідносити їх із відомими овочами. Це активізує як мовленнєву, так і пізнавальну діяльність, стимулюючи дитину до словесного висловлення думки.

– *Загадки-добавлянки*:

Йшов городом та й загруз,
Бо насіння стільки має,
Що аж боки розпирає
Через те й загруз... (гарбуз).

Загадка-добавлянка не лише розвиває вміння добирати слово за змістом і звуковою схожістю (гарбуз – загруз), а й збагачує активний словник дитини словами, що описують зовнішній вигляд овоча, його властивості (великий, важкий, із насінням). У процесі розгадування дитина поглиблює знання про овоч, формує здатність до словесного опису та вживає нову лексику у зв'язному мовленні.

– *Загадки-порівняння*: Як сонце в саду сяє, солодке, мов мед, буває. Що це? (Абрикос)

У наведеному прикладі – загадці використано порівняння («як сонце», «мов мед»), що стимулює розвиток образного мовлення, естетичного сприймання та уяви. Дитина вчиться не лише впізнавати предмет за зовнішніми чи смаковими ознаками, а й передавати свої враження художніми засобами. Такі загадки збагачують мовлення дітей епітетами, метафорами, порівняльними конструкціями, розвивають уміння встановлювати асоціативні зв'язки.

Робота із загадками передбачає, що для дошкільників обирати загадки слід прості, які описують знайомі об'єкти з чіткими та яскравими ознаками. Педагог повинен пояснити незрозумілі слова, а в деяких випадках для полегшення відгадування слід показати дитині зображення або сам предмет, про який йдеться в загадці. Можна перетворити відгадування загадок на гру – наприклад, хто більше відгадає, або хто придумає найцікавішу загадку.

Розвитку мовлення й збагаченню словника дитини сприятиме завдання – спочатку пояснити

відгадку (з'ясувати, чому дитина так думає, які ознаки допомогли їй), а потім запропонувати скласти свою загадку.

Створити загадку допоможуть дитині покрокові поради: 1. Вибери овоч чи фрукт. Наприклад, моркву. 2. Визнач ключові ознаки. Морква помаранчева, довга, росте під землею, хрустка. 3. Додай образність. Порівняй моркву з чимось (наприклад, із сонячним променем). 4. Склади текст. Використовуй риму чи ритм для легкого запам'ятовування. 5. Перевір унікальність. Переконайся, що відповідь не може бути іншою (наприклад, помідор).

Як наслідок роботи можуть бути створені такі загадки про моркву: 1. Я яскрава, довгоноса і зелені маю коси, Я хрумка і соковита, Люблять всі: дорослі й діти. 2. Сидить дівчина в коморі, а коса її надворі. (Морква).

Окрім відгадування і складання загадок, діти можуть впізнавати загадку за відгадкою, інсценізувати загадки, добирати загадки до картинок, відгадувати закінчення загадки-добавлянки, грати в гру «Жива відгадка» (дитина показує мімікою/рухами відгадку).

Як бачимо, значну роль у збагаченні словника дошкільників відіграють загадки, стимулюючи мислення, мовлення та уяву дитини. Важливо, щоб словникова робота була систематичною, цікавою та відповідала віковим особливостям дітей.

Висновки. Словникова робота є одним з найважливіших напрямків розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Її головна мета – збагачення, закріплення та активізація словникового запасу

дитини, що є фундаментом для повноцінного спілкування та пізнавальної діяльності. Загадки, як ігрові мовленнєві завдання, стимулюють пізнавальну активність, розвиток асоціативного, образного мислення, формують у дітей уміння користуватися мовними засобами відповідно до ситуації спілкування.

Перспективи подальших досліджень.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку дидактичних матеріалів, методичних рекомендацій та практичних занять з використанням загадок у різних видах мовленнєвої діяльності дітей. Актуальним є вивчення впливу загадок на формування мовленнєвої компетентності дітей з особливими освітніми потребами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник за ред. А. Богуш. Друге видання, доповнене. К.: Видавничий Дім: Слово, 2015. 704 с.
2. Кирста Н.Р. Формування лексичної компетенції старших дошкільників засобами поетичних творів українських письменників. Педагогічний дискурс. 2012. Вип. 13. С. 137–142.
3. Макаренко С.І. Особливості становлення процесу розуміння значення слів на початковому етапі розвитку дітей. Педагогічні науки. Вип. 50. Ч. 1. Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. С. 201–206.
4. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І. Білан; за заг. ред. О.В. Низковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.